

הרב יהודה זולדן, באר יהודה – מגילה, עמ' 307-319

שיעור יט

דוד ושלמה נמשחו בקרן, שאול ויהוא נמשחו בפך

(מגילה יד ע"א)

- א. "קרני" ולא פכי, והשמן שמושחים בו את מלכי בית דוד ומלכי ישראל
 1. השמן שמושחים בו
 2. הכלי שמושחים בו
 ב. תפילות חנה: "זרע אנשים", "רמה קרני... וירם קרן משיחו"
 סיכום

א. "קרני" ולא פכי, והשמן שמושחים בו את מלכי בית דוד ומלכי ישראל

1. השמן שמושחים בו

בגמרא (יד ע"א [הוריות יב ע"א; כריתות ו ע"א]) נאמר שהיו שבע נביאות לישראל, ואחת מהן היא חנה. הגמרא שאלה: מניין שחנה הייתה נביאה? התשובה:

חנה – דכתיב "ותתפלל חנה ותאמר עלץ לבי בה' רמה קרני בה" (שמואל א ב, א). "רמה קרני" ולא רמה פכי. דוד ושלמה שנמשחו בקרן – נמשכה מלכותן, שאול ויהוא שנמשחו בפך – לא נמשכה מלכותן.

מקור הברייתא הוא בתוספתא (סנהדרין ד, ו):

שאול ויהוא נמשחו מן הפך – מפני שמלכותן עתידה לישבר. דוד ושלמה נמשחו מן הקרן, מפני שמלכותן מלכות עולמים.

דברי התוספתא נזכרו בירושלמי (שקלים ו, א; סוטה ח, ג; הוריות ג, ב) בנוסח שונה:

שאול ויהוא נמשחו מן הפך – היתה מלכותן מלכות עוברת. דוד ושלמה נמשחו מן הקרן – היתה מלכותן מלכות קיימת.

וכך הנוסח במדרש (ויקרא רבה, פרשה י סימן ח):

שאול ויהוא נמשחו מן הפך – שהיתה מלכותן מלכות עוברת. דוד ושלמה נמשחו מן הקרן – מפני שמלכותן מלכות עולמים.

רש"י (יד ע"א ד"ה רמה) הסביר:

זו היא נבואתה שנתנבאית על שאול ויהוא שלא תימשך מלכותן. במשיחת דוד ושלמה כתיב "קרן השמן" (שמואל א טז, יג – דוד; מלכים א א, לט – שלמה), ובמשיחת שאול ויהוא כתיב "פך [השמן]" (שמואל א י, א – שאול; מלכים ב ט, א, ג – יהוא).

חנה ניבאה שכך יהיה – דוד ושלמה יימשחו בשמן שמונח בתוך קרן, ואילו שאול ויהוא יימשחו בשמן שמונח בפך. יש להוסיף עוד שהפעולה המתוארת בפסוקים אצל דוד ושלמה היא משיחה, ואילו אצל שאול ויהוא הפעולה המתוארת בפסוקים היא יציקה.

המהרש"א (שם) הסביר למה משיחה בקרן היא ביטוי לנצחיות, ומשיחה בפך היא ביטוי לזמניות: "כי הקרן הוא דבר המתקיים, מה שאין כן הפך שהוא כלי חרס עלול לשבירה בנפילה".¹ הרב יעקב עטלינגר (ערוך לנר, כריתות ו ע"א) פירש:

"ל דפך הוא כלי חרס וזה סימן שיהיה המלכות כחרס הנשבר, אבל קרן הוא קשה וקיים ובקל לא ישבר, וכן המלכות שנמשח ממנו. או י"ל דפך נעשה מן העפר הנמוך, וקרן הוא העולה למעלה. לכן פך סימן שבמהרה שוב ינמוך, וקרן סימן שיעלה מעלה מעלה.

ההבדל בין משיחת דוד ושלמה למשיחת יהוא, ולחלק מהדעות גם משיחת שאול, אינו רק בכלי שבאמצעותו משחו את המלך, אלא גם בסוג השמן. במשנה (הוריות יא ע"ב) נאמר: "ואיזהו המשיח? המשוח בשמן המשחה". מי שנמשח בשמן נקרא משיח.² בגמרא (שם [כריתות ה ע"ב]) נאמר:

תנו רבנן: "ויקח משה את שמן המשחה וימשח את המשכן" (ויקרא ח, י). רבי יהודה אומר: שמן המשחה שעשה משה במדבר הרבה נסים נעשו בו מתחלתו ועד סופו. תחלתו לא היה אלא י"ב לוגין... ובו נמשח משכן וכליו, אהרן ובניו כל ז' ימי המלוואים, ובו נמשחו כהנים גדולים, ומלכים.

גם הכהן שהיה מדבר עם הלוחמים לפני היציאה למלחמה נמשח, וכינויו הוא: "משוח מלחמה". כך נאמר בגמרא (הוריות יב ע"ב):

"והכהן הגדול מאחיר" (ויקרא כא, י) – זה כהן גדול, "אשר יוצק על ראשו שמן המשחה" (שם) – זה משוח מלחמה.³

שמן המשחה הוא שמן זית. מה משמעות פעולת המשיחה? בנוגע לבגדי הכהן נאמר (שמות כט, כט): "ובגדי הקדש אשר לאהרן יהיו לבניו אחריו למשחה בהם ולמלא בהם את ידם". רש"י (שם) הסביר: "למשחה בהם – להתגדל בהם, שיש משיחה שהיא לשון שררה, כמו 'לך נתתים למשחה' (במדבר יח, ח), 'אל תגעו במשיחי' (תהילים קה, טו)". המשיחה היא מינוי, מעמד, שררה. הרמב"ן (שם) ציטט את דברי רש"י והוסיף עוד:

¹ הרב יעקב ריישר (עיון יעקב, מגילה שם) כתב: "דמה קרני' ולא רמה פכי. הטעם דסימנא מלתא. כתיב 'במשוך בקרן' (יהושע ו, ה), מה שאין כן הפך נשבר [בכך הוא רמז לפסוק: 'הפח נשבר' (תהילים קכד, ו)]. הרא"ה קוק (מציאות קטן, אות נא) ציין גמרא זו ושאל: "ויש ליתן טעם, אטו מנא קגרים?", ראה שם את הסברו.

² "הכהן המשיח" (ויקרא ד, ג, ה, טז; ו, טו); שאול – "משיח ה'" (שמואל א כד, ו, י; כו, ט, יא, טז כג; שמואל ב א, יד, טז); דוד – "משיח ה'" (שמואל ב יט, כב).

³ כך פסק הרמב"ם (הל' מלכים ז, א): "אחד מלחמת מצוה ואחד מלחמת הרשות ממנין כהן לדבר אל העם בשעת המלחמה, ומושחין אותו בשמן המשחה, וזהו הנקרא משוח מלחמה". בהרחבה בספרי: "יהודה המכבי ככהן משוח מלחמה", מלכות יהודה וישראל, עמ' 305–319.

ואולי כן הוא, כי בעבור ששררת ישראל למשוחים היא, למלך ולכהן גדול, ישאילו הלשון לכל שררה. וכן "ומשחת את חזאל למלך על ארם, ואת אלישע בן שפט תמשח לנביא תחתיו" (מלכים א יט, טו–טז).⁴

משיחה היא יציקה של השמן על ראשו של אדם שמתמנה לתפקיד, והיא גם שם פעולה לכל מינוי ושררה.⁵ בהמשך הגמרא (כריתות ו ע"א) נאמר שרק את מלכי בית דוד משחו בשמן המשחה:

אמר מר: מלכי בית דוד מושחין ואין מלכי ישראל מושחין. מנלן? דכתיב "קום משחהו כי זה הוא" (שמואל א טז, כב), "זה" טעון משיחה, ואין אחר טעון משיחה.

"זה טעון משיחה" – מלכים מבית דוד נמשחים בשמן זית,⁶ ובנוגע למלכים שאינם מבית דוד כתב רש"י (ד"ה ומפני מחלוקתו): "אבל מלכי ישראל לא חזו למשיחה כלל". אך בכל זאת כאמור לעיל גם על שאול וגם על יהוא מסופר שהם נמשחו בשמן (שמואל א י, א – שאול; מלכים ב ט, א, ג – יהוא), אם כי לא נאמר מהו סוג השמן שהם נמשחו בו. הגמרא (הוריות יב ע"א; כריתות שם) המשיכה ושאלה רק על משיחתו של יהוא:

מפני מה משחו יהוא בן נמשי? מפני מחלוקת יורם בן אחאב. אמר מר: מפני מחלוקת יורם. ומשום מחלוקת יורם בן אחאב נמל בשמן המשחה? כדאמר רב פפא באפרסמא דכיא, הכא נמי באפרסמא דכיא.

ההנחה בשאלה הראשונה היא שלא היה צורך למשוח את יהוא, והתשובה היא שהכלל הוא שאם יש מחלוקת מי המלך, מושחים את המלך הרצוי. מאחר שהייתה מחלוקת מי יהיה המנהיג, יהוא בן נמשי או יורם בן אחאב, היה צורך למשוח את יהוא.⁷ בשאלה השנייה של הגמרא יש הנחה שאסור להשתמש בשמן המשחה כדי להסיר מחלוקת מי יהיה מלך בישראל, וזו מעילה. ייתכן שאין הכוונה לאיסור מעילה בקודשים, שהמועל חייב מלקות במזיד וקרבן חומש ואשם בשוגג.⁸

תשובת רב פפא היא שאת יהוא משחו בשמן אפרסמון (אין זה פרי האפרסמון המוכר לנו כיום), שמן יקר מאוד, שריחו מיוחד מאוד והוא מצוי בבתי מלכים (ברכות מג ע"א): "אין מברכין בורא עצי בשמים אלא על אפרסמון של בית רבי, ועל אפרסמון של בית קיסר". רב יהודה היה מברך עליו: "בורא שמן ארצנו... דחביבא ליה ארץ ישראל". לפי חכמים מברכים: "בורא שמן ערב". רש"י (ישעיהו

⁴ הרמב"ן (שם) הציע עוד שאולי חזאל מלך ארם נמשח בשמן, ואולי גם כורש, שעליו נאמר: "למשחו לכוורש" (ישעיהו מה, א), וכאמור בגמרא (יב ע"א): "וכי כורש משיח היה?". עוד בהרחבה על משמעות פעולת המשיחה: הרב יצחק אברבנאל (שמות ל, כב).

⁵ על הפסוק (ויקרא י, ז): "ומפתח אהל מועד לא תצאו פן תמותו כי שמן משחת ה' עליכם" כתב הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב (העמק דבר שם): "ופי' 'משחת ה', משום דשמן המשחה הניתן על המלך הוא בא לגדל כבוד ועוז המלך, מה שאין כן שמן המשחה הניתן על הכהן גדול בא לגדל כבוד ה' על ידו".

⁶ על מלכים נוספים מזרע דוד נזכר שהם נמשחו: יהואש (מלכים ב יא, יב); יהואחז (שם כג, ל); אך לא נאמר באמצעות איזה כלי ובאיזה שמן הם נמשחו. על אבשלום בן דוד נזכר גם כן שהוא נמשח: "ואבשלום אשר משחנו עלינו" (שמואל ב יט, יא).

⁷ על ייעודה ותפקידה של המשיחה, ואת מי מבין המלכים מושחים, ומה תפקידה של המשיחה כשיש מחלוקת, ראה בהרחבה בספרי: "בחירת מנהיג ציבור ומעמדו", מלכות יהודה וישראל, עמ' 31–59. עוד על מינוי יהוא ומשיחתו, בספרי: "עונש אחאב על נבות – מלך על כל ישראל ויהודה ומאת המקום", באר יהודה – סנהדרין, עמ' 391–404.

⁸ בעניין זה חלקו אחרונים. הרב יוסף באב"ד (מנחת חינוך, מצווה קח, ח) כתב שיש איסור מעילה בשמן המשחה, אך הרב רפאל יוסף חזן (שו"ת חקרי לב, אורח חיים סי' קיט) חלק וכתב שאין הכוונה לאיסור מעילה כמו בקודשים אחרים, וכך כתב גם הרב אברהם בורנשטיין (שו"ת אבני נזר, יורה דעה סי' שיג, ח).

לט, ב) כתב ש"שמן אפרסמון שהיה מצוי בארץ ישראל והוא פנג האמור 'יהודה וארץ ישראל המה רוכליך בחטי מנית ופנג' (יחזקאל כז, יז). וראיתי בספר יוסיפון שהוא אפרסמון וגדל ביריחו, לכך נקרא יריחו על שם הריח". כנראה שלרב פפא הייתה מסורת שזהו השמן שיהוא נמשח בו. ריחו המשובח של שמן האפרסמון מצביע על כך שלמלכי ישראל שנמשחו בו יש ריח של מלוכה, אבל אין היא המלוכה הנצחית והקבועה.

בנוגע לשאול נאמר שהכלי שהיה בו השמן ששאל נמשח באמצעותו היה פך, אך לא נאמר באיזה שמן הוא נמשח. הרב דוד קמחי (רד"ק שמואל א י, א) כתב ששמואל לא משח את שאול ב"שמן המשחה כי לא היו משוחים ממנו אלא מלכי בית דוד, אבל שמן אפרסמון היה". נראה שדברי הרד"ק מבוססים על המסורת בנוגע ליהוא, שאף הוא לא היה ממלכי בית דוד.

מדברי רש"י (כריתות ה ע"ב ד"ה ולא מלכי ישראל) משמע ששאל נמשח בשמן המשחה "ולא מלכי ישראל – משבא דוד, אבל שאול נמשח", אף על פי שקודם לכן כתב רש"י שמלכי ישראל "לא חזו למשיחה כלל". ההלכה שלפיה רק מלכי בית דוד נמשחים בשמן המשחה היא מאז שדוד נמשח למלך. מאחר ששאל נמשח לפני דוד, גם אותו משחו בשמן המשחה. כך כתבו גם תוספות (כריתות שם ד"ה מלכי): "מלכי ישראל אין מושחין – מדוד ואילך, דכתיב ביה מיעוט 'זה טעון משיחה' ולא אחר, אבל שאול דהוי קודם לכן נמשח". הרב יצחק זאב סולובייצ'יק, הגר"ז (כריתות ה ע"ב) הסביר את דברי התוספות:

וביאור הדברים, דמשיחתה המלוכה לבית דוד וזרע שלמה, אף אם ממנין מלך מישראל ותורת מלך עליו, אבל עיקר המלוכה הוי לבית דוד... ודין זה דמשיחה אין שייך אלא למי שעיקר המלכות שלו דהיינו לבית דוד, אבל למלכי ישראל אף שתורת מלך בו, אבל כיון שאין לו עיקר המלוכה אין אצלו דין משיחה. ולהכי שאול שהיה קודם שניתנה עיקר המלוכה לבית דוד, שפיר היתה אצלו עיקר המלוכה ולכך היה טעון משיחה. וביותר נראה דכמו דאיכא דין בחירה על מקום המקדש וירושלים, כמו כן איכא דין בחירה על בית דוד וזרע שלמה, וזה מבואר להדיא בכמה מקומות בקראי "[ואבחר בירושלם להיות שמי שם] ואבחר בדוד [להיות על עמי ישראל]" (דברי הימים ב ו, ו) [עבדי ובזרעו אחריו], ובמכילתא (מכילתא דרבי ישמעאל, פרשת בא – מסכתא דפסחא פרשה א) "עד שלא נבחר דוד היו כל ישראל כשרים למלכות, משנבחר דוד יצאו כל ישראל", והמכילתא מונה שם זאת בהדי בחירה דירושלים ומקום המקדש... והיינו דנאמר בו דין בחירה, וע"י בחירה זו נפסלו כל ישראל מלהיות להם עיקר המלוכה, וממילא ליכא בהו דין משיחה כיון דע"י הבחירה יצאו כולם, והיינו דקאמר "זה" טעון משיחה ואין אחר טעון משיחה, דע"י בחירתו של דוד וזרעו, נפסלו כל ישראל מעיקר המלוכה.

לדברי הגר"ז, לאפשרות שכל אחד מישראל ראוי למלכות יש השלכה גם על משיחתו בשמן המשחה, אך מאז שנקבע שעיקר המלכות שייכת לזרע דוד, רק הם נמשחים בשמן המשחה. האזכור של בחירת דוד ובית דוד ובחירת ירושלים ומקום המקדש מלמד גם על הקשר ביניהם. מצווה מהתורה למנות מלך בארץ ישראל: "כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך וירשתה וישבתה בה ואמרת אשימה עלי מלך..." (דברים יז, יד), ובתוספתא (סנהדרין ד, ה) נאמר:

היה רבי יהודה אומר: שלש מצוות נצטוו ישראל בביאתן לארץ. נצטוו למנות להן מלך, ולבנות להן בית הבחירה, ולהכרית זרעו של עמלק.

על שאול הוטל למחות את זכר עמלק, וכשהוא לא עמד בזה (שמואל א, טו), דוד עשה זאת (שמואל א כז, ח; שמואל ב א, א). אחר כך ביקש דוד לבנות את בית המקדש, אך ה' מנע ממנו ואמר לו שבנו

יהיה זה שיבנה (שם ז, א-יג).⁹ שמן המשחה הוא מכלי המקדש ומשחו בו את המשכן וכליו, וכן את הכהנים. משחו בו גם את דוד ושלמה מפני שהם פעלו לבניין בית המקדש, וכן כמה מצאצאיהם. בניין המקדש הוא חלק מתפקיד מלכי בית דוד, וגם לעתיד לבוא מלך המשיח מבית דוד הוא יהיה זה שיבנה המקדש (רמב"ם הל' מלכים יא, ד; הל' תשובה ט, ב).¹⁰ הרמב"ם (הל' כלי המקדש א, ז) כתב:

אין מושחין ממנו לדורות אלא כהנים גדולים ומשוח מלחמה, ומלכי בית דוד בלבד.

מדברי הרמב"ם הללו משמע שאין מצב שמושחים בשמן המשחה מי שאינו מבית דוד, גם אם הוא מלך לפני דוד המלך. אולם במקומות אחרים לא כתב הרמב"ם שרק מלכי בית דוד נמשחים בשמן המשחה, אלא כתב באופן כללי שמלכים נמשחים בשמן המשחה (ספר המצוות מצוות עשה לה; לא תעשה מצווה פד; הקדמה לספר המצוות השורש העשירי), וכך גם משמע מדבריו בהלכה אחרת (הל' מלכים א, ז):

כשמעמידין המלך מושחין אותו בשמן המשחה, שנאמר "ויקח שמואל את פך השמן ויצק על ראשו וישקהו" (שמואל א י, א). ומאחר שמושחין המלך הרי זה זוכה לו ולבניו עד עולם, שהמלכות ירושה שנאמר "למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל" (דברים יז, כ).

הפסוק שהרמב"ם כתב הוא ממשיחת שאול, ומשמע שלפי הרמב"ם משחו את שאול בשמן המשחה. אחר כך כתב הרמב"ם (שם י) בנוגע למלכים שאינם מבית דוד:

אין מושחין מלכי ישראל בשמן המשחה אלא בשמן אפרסמון.

כך כתב הרמב"ם (הל' כלי המקדש א, יא) בנוגע למשיחת יהוא: "וזה שמשח אלישע ליהוא, לא בשמן המשחה משחו אלא בשמן אפרסמון, ודבר זה מסורת ביד החכמים". לכאורה הלכות אלו סותרות את האמור לעיל בנוגע למשיחת שאול. התשובה היא כמו שכתבו התוספות, שהלכה זו נקבעה לאחר בחירת דוד למלך. שאול נמשח קודם לכן, ועל כן נמשח בשמן המשחה.¹¹ יוצא אפוא שדוד ושלמה נמשחו בשמן המשחה שהיה מונח בקרן, ויהוא נמשח בשמן אפרסמון שהיה מונח בפק. שאול נמשח בשמן שהיה מונח בפק, וראשונים ואחרונים חלקו בשאלה אם הוא נמשח בשמן המשחה או בשמן אפרסמון.

2. הכלי שמושחים בו

נבואתה של חנה נכתבה כהלכה בתוספתא (סנהדרין ד, ו) בנוגע לכלים שמושחים בהם מלכים:

ואין מושחין מלכים אלא על הקרן. שאול ויהוא נמשחו מן הפך מפני שמלכותן עתידה לישבר. דוד ושלמה נמשחו מן הקרן, מפני שמלכותן עולמים.

⁹ בהרחבה בספרי: "שלוש מצוות: מלך, עמלק, בית הבחירה", באר יהודה – סנהדרין, עמ' 405–425.
¹⁰ כך הסביר הרב אליקים קרומביין ("בחירת דוד ובחירת מקום המקדש", בתוך: אפיקי יהודה, עמ' 214–226).

¹¹ כאמור, ראשונים ואחרונים דנו בשאלה באיזה שמן נמשח שאול – בשמן המשחה, כי ההלכה שמושחין בשמן המשחה רק מזרע דוד התקבלה רק לאחר שמשחו את דוד, או שבאופן כללי אין מושחים מלכים שאינם מבית דוד בשמן המשחה. מקורות רבים: שולחן מלכים (עמ' 312–315).

הרמב"ם לא כתב דבר בהלכות בנוגע לכלי שהיו מושחים את המלכים. אומנם הרמב"ם (הל' מלכים א, ז) ציין את הפסוק שבו נזכר ששמואל משח את שאול באמצעות פך שמן, אבל הוא לא כתב שמלכי בית דוד נמשחים באמצעות קרן, ושמלכי ישראל נמשחים באמצעות פך. נראה שהרמב"ם הבין שדברי חנה, שמי שיימשח בקרן מלכותו תתקיים ומי שיימשח בפך מלכותו לא תתקיים, זו נבואה עתידית, אך אין חובה הלכתית שמלך מבית דוד יימשח דווקא באמצעות קרן.¹²

ב. תפילות חנה: "זרע אנשים", "רמה קרני... וירם קרן משיחו"

הרב חיים יוסף דוד אזולאי (פתח עינים, יד ע"א) הוכיח מסוגייתנו ששואל נמשח בשמן המשחה:

"רמה קרני" ולא רמה פכי. מדתלי השנוי מקרן לפך, משמע דשואל נמשח בשמן המשחה. דאי אמרת דשואל נמשח באפרסמא דכיא, הוי ליה לעשות ההפרש בין נמשח בשמן המשחה לנמשח באפרסמא דכיא. אלא מוכח דשואל נמשח בשמן המשחה.

על פי החיד"א חנה לא הבחינה בין דוד לשואל בסוג השמן שהם נמשחו בו, כי שניהם נמשחו בשמן המשחה. אשר על כן ההבחנה בדבריה היא בנוגע לסוג הכלי שהם נמשחו באמצעותו. בקשתה נבואתה זו של חנה "רמה קרני בה" נאמרה לאחר שהיא ילדה את שמואל. נקשור את בקשתה נבואתה זו לתפילתה בקשתה לפני שהיא ילדה את שמואל. חנה הייתה עקרה במשך תשע עשרה וחצי שנים (ילקוט שמעוני, שמואל א רמז עח). "ויהי היום... ותקם חנה אחרי אכלה בשילה ואחרי שתה... והיא מרת נפש ותתפלל על ה' ובכה תבכה" (שמואל א א, ד, ט-י).¹³ היא בכתה והתפללה לפני ה' שיתן לה בן, והיא גם תיארה איזה בן היא רוצה: "ונתתה לאמתך זרע אנשים" (שם יא). בגמרא (ברכות לא ע"ב) דרשו אמוראים מה הייתה כוונת חנה במילים: "זרע אנשים":

"ונתתה לאמתך זרע אנשים". מאי זרע אנשים?

אמר רב: גברא בגוברין.

ושמואל אמר: זרע שמושח שני אנשים. ומאן אינון? שאול ודוד.

ורבי יוחנן אמר: זרע ששקול כשני אנשים. ומאן אינון? משה ואהרן, שנאמר "משה ואהרן בכהו ושמואל בקוראי שמו" (תהילים צט, ו).

ורבנן אמרי "זרע אנשים" זרע שמובלע בין אנשים, כי אתא רב דימי אמר: לא ארוך ולא גוץ ולא קטן, ולא אלם ולא צחור ולא גיחור ולא חכם ולא טפש.

¹² מקורות רבים בנוגע לכלי המשיחה: שולחן מלכים (עמ' 182).

¹³ בזוהר (פרשת פנחס דף רלא ע"א) נאמר: "פתח רבי שמעון ואמר: 'ויהי היום'. בכל אתר דכתיב 'ויהי איהו צער', 'ויהי בימי' צער ודאי, 'ויהי היום' יומא דאית ביה צער, ודא הוא ראש השנה. יומא דאית ביה דינא קשיא על עלמא, 'ויהי היום' ויעבר אלישע אל שונם' (מלכים ב ד, ח) יומא דראש השנה הוה. ובכל אתר 'ויהי היום' – דא ראש השנה". תפילתה זו של חנה נאמרה בראש השנה "ויהי היום" (שמואל א א, ד), ובראש השנה היא נפקדה (ראש השנה יא ע"א). חנה התפללה על מלכות ישראל בראש השנה, ביום שממליכים בו את הקב"ה על העולם. תשע הברכות בתפילת עמידה של ראש השנה הן בשל תפילת חנה (ברכות כט ע"א): "הני תשע דראש השנה כנגד מי? אמר רבי יצחק דמן קרטיגנין: כנגד תשעה אזכרות שאמרה חנה בתפלתה (שמואל א ב, א-י), דאמר מר: בראש השנה נפקדה שרה רחל ורחל וחוה". ובנוסח הירושלמי (ברכות ד, ג; תענית ב, ב): "תשע של ראש השנה מניין? אמר רבי אבא קרטוגנא: כנגד תשע אזכרות שכתוב בפרשת חנה, וכתוב בסופה 'ה' ידין אפסי ארץ". מר"ר הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא (אמרי שפר עמ' רטז) הסביר מה גרם לחנה לקום ולהתפלל בבכי רב: "כשראתה חנה שאלקנה משלים עם המציאות והוא כבר מתייאש [חנה למה תבכי ולמה לא תאכלי ולמה ירע לבבך, הלא אנכי טוב לך מעשרה בנים" (שמואל א א, ח)] אז גמלה בליבה החלטה – אם הוא לא פועל אני אפעל. אפילו במצבי ייאוש גדולים, התפילה פועלת ומשנה המציאות. ולכן אנו קוראים חנה בראש השנה". מדברי הפסיקתא (פרשה מ, א) אפשר להבין שחנה הביאה את שמואל למשכן בשילה לאחר שהוא גדל, בראש השנה.

נתמקד בעיקר בדרשת האמורא שמואל: "זרע שמושח שני אנשים – שאול ודוד".¹⁴ מצווה מהתורה למנות מלך בארץ ישראל: "כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך וירשתה וישבתה בה ואמרת אשימה עלי מלך" (דברים יז, יד). מאז כניסת עם ישראל לארץ עד ימיה של חנה לא מינו מלך בישראל. אומנם היו שופטים שהנהיגו את העם, אך לא היה שלטון של מלך. היעדר המלך נזכר שלוש פעמים בספר שופטים, כשהפעם האחרונה היא במילים האחרונות של הספר, הפסוק (שופטים יז, ו; יח, א; כא, כה): "בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה". המסורת בחז"ל היא ששמואל הנביא כתב את ספר שופטים (בבא בתרא יד ע"ב), ובעקבות הפסוקים הללו אפשר להבין שחנה ביקשה בראייתה המעמיקה שבנה יהיה זה שיוביל את המהלך החשוב הזה, להקים את מלכות ישראל.

תפילת חנה: "ונתת לאמתך זרע אנשים" – שמושח שני אנשים, שאול ודוד" נאמרה לפני ששמואל נולד. תפילת חנה: "רמה קרני" – ולא רמה פכי" נאמרה לאחר ששמואל נולד. בתפילתה זו היא השלימה וביארה מה היחס בין שני המלכים. "זרע אנשים – שמושח שני אנשים" אין הכוונה רק לכך שבנה יזכה למשוח שני מלכים, אלא שהוא יהיה זה שיניע את הקמתה של המלוכה בישראל, שלב אחר שלב. תפילתה היא שבנה יהיה זה שימנה וילווה את המלך הזמני שאול, שאמור להכין את התשתית למלכות הנצחית, ואחר כך "רמה קרני", יוביל וידריך את המלך שממנו זרע המלוכה לעולמים.¹⁵ כך הסביר הראי"ה קוק (עין איה, ברכות ה, לא) את תפילתה של חנה:

זרע אנשים – זרע שמושח שני אנשים: להנהגת האומה, ביארנו כבר, שצריך דאגה מיוחדת למצב ההוה וגם למצב הלאומי הנצחי לדורות. והנה בהתקבץ ב' הדאגות במרכז אחד, לפי הטבע מתחלשת כל אחת ע"י השפעת חברתה. אבל הצד השלם הוא שיהיה כל אחד חזק בהשפעתו כאילו אין לו דבר חוץ מענינו, ואז יהיה מצב ההוה איתן ומצב הנצחי גם כן יהיה מושרש באופן נעלה. וזהו שבקשה שתכלול כשרונו של שמואל, שישפיע מרוחו בשלימות על מצב ההוה באופן שלם כאילו דבר אין לו עם הלאומיות הנצחית, וזהו נודע ממשיחת שאול שהיתה מלכותו אינה נמשכת ולא התייחסה כי אם אל מצב ההוה של ישראל. אמנם מלכות דוד היא נצחית, דוד מלך ישראל חי וקיים, ימצא בו גם כן זה הכח בשלימות גמורה. זהו ממש "זרע אנשים", כלול בהדרו מכל צדדי שלימות ההנהגה הראויה להעמיד האומה לדורות.

במקום אחר קישר הראי"ה קוק (מאמרי הראיה, עמ' 264) בין האמור בסוגייתנו בנוגע לסוגי הכלים שמשחו בהם את שאול ודוד, ובין בקשת חנה שבנה יהיה "זרע אנשים" – שמושח שני אנשים:

תפלת חנה היתה "ונתת לאמתך זרע אנשים", ואמרו לנו חז"ל: "זרע שמושח שני אנשים, ומאן אינון שאול ודוד" (ברכות לא ע"ב). שני אנשים מלכים אלו, האחד נמשך בפך "ויקח שמואל את פך השמן ויצק על ראשו" (שמואל א י, א) והאחד נמשך בקרן "ויקח שמואל את קרן השמן וימשח אותו בקרב אחיר" (שם טז, יג), ואמרו חז"ל: "דוד ושלמה שנמשחו בקרן נמשכה מלכותן, שאול ויהוא שנמשחו בפך לא נמשכה מלכותן" (יד ע"א). מלכות הפך היתה ארעית, זמנית, ואילו מלכות הקרן היתה מלכות קבועה נצחית. שאול מסמל את תוכן הדאגות

¹⁴ במדרש (אסתר רבה, פתיחות י) נאמר שמאז בריאת העולם היה ידוע ששמואל יהיה ראשון למושחים ושאול יהיה ראשון לנמשחים: "רבי ברכיה פתח: 'מי פעל ועשה קורא הדורות מראש' (ישעיהו מא, ד), מתחלת ברייתו של עולם התקין הקדוש ברוך הוא לכל אחד ואחד מה שראוי לו. אדם ראש ליצורים... אהרן ראש לכהנים, משה ראש לנביאים, יהושע ראש לכוהנים, עתניאל ראש למחלקים, שמואל למושחים, שאול לנמשחים".

¹⁵ על ההנהגה של שאול וצאצאיו, שמתחשבת במציאות העכשווית, לעומת הנהגת דוד וזרעו, שמבטת כללי ורחב יותר, ראה: הראי"ה קוק (עין איה, שבת ב, פרק ה אות סה, עמ' 61).

הזמניות של הכלל, ואילו "דוד מלך ישראל חי וקיים". דוד מסמל את תוכן חייה וקיומה הנצחי של האומה. את שתי הבחינות בקשה חנה בשביל שמואל.¹⁶

את התפילה שחנה התפללה לאחר לידת שמואל היא סיימה במילים (שמואל א ב, י): "ויתן עז למלכו, וירם קרן משיחו". "עוז למלכו" להקמת המלוכה בישראל – שאול המלך הראשון, "וירם קרן למשיחו" – להגביה ולהציב מעל את המלך שנמשח בקרן. הרד"ק (שמואל א טז, א) דייק בפסוק שבו הקב"ה דיבר אל שמואל הנביא כשהוא משח את דוד:

"מלא קרנך שמן" – אמר "קרנך" לפי שהיה הקרן הזה מזומן למשוח בו מלכי בית דוד, ועל העתיד היה מזומן אותו הקרן על פי הנביאים והיה באהל מועד עם כלי שמן המשחה, וכן אמר כשנמשח שלמה "ויקח צדוק הכהן את קרן השמן מן האהל" (מלכים א א, לט), נראה כי שם באהל מועד היה מוכן זה הקרן עם כלי שמן המשחה ולפיכך אמר לשמואל "מלא קרנך שמן" כי על הנביאים היה מוטל למשוח המלכים על פי ה'. ואף על פי שצדוק הכהן משח שלמה הנה היה שם עמו נתן הנביא, כמו שכתוב "ומשח אותו שם צדוק הכהן ונתן הנביא למלך על ישראל" (שם לד).

הקרן שמשחו באמצעותה את דוד ואחר כך את שלמה הייתה מוכנה ומזומנה באהל מועד. "רמה קרני... וירם קרן משיחו", תפילתה היא שהמלך שנמשח באמצעות הקרן הוא זה שיהיה רם מבין השניים. משיחת דוד באמצעות קרן אינה רק ביטוי למלוכה עתידית ונצחית, אלא גם ביטוי לחוזקה וכוחה. כך אמר דוד המלך (תהלים קלב, י-יח):

בעבור דוד עבדך אל תשב פני משיחך. נשבע ה' לדוד אמת לא ישוב ממנה מפרי בטןך אשית לכסא לך. אם ישמרו בניך בריתי ועדתי זו אלמדם גם בניהם עדי עד ישבו לכסא לך. כי בחר ה' בציון אוה למושב לו. זאת מנוחתי עדי עד פה אשב כי אותיה. צידה ברך אברך אביוניה אשביע לחם. וכהניה אלביש ישע וחסידיה רנן ירננו. שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי. אויביו אלביש בשת ועליו יציץ נזרו.

הרב דוד אלטשולר (מצודת דוד ומצודת ציון, שם יז) הסביר את פירוש המילים "שם אצמיח קרן לדוד":

שם בציון אצמיח קרן ממשלה לדוד, רוצה לומר שם יתרבה ויתגדל ממשלתו בכל עת. קרן – המלה ההיא הושאל לממשלה והתחזקות, על שם שבעלי הקרנים יתחזקו בהם בהלחמם עם מי.

בפסוקים אחרים מופיעה גם כן הרמת קרן ישראל: "כי תפארת עזמו אתה וברצונך תרום קרננו" (תהלים פט, יח); "וירם קרן לעמו תהלה לכל חסידיו לבני ישראל עם קרבו הללו יה" (תהלים קמח, יד).

¹⁶ במקום אחר הסביר הרא"ה קוק (שמועות ראייה ב, פרשת קרח, עמ' 207 [שמועות ראייה, א, פרשת וארא, עמ' 242-243]) גם את דרשת רבי יוחנן על המילים: "זרע אנשים" – זרע ששקול כשני אנשים, כמשה וכאהרן, בהקבלה לדרשת האמורא שמואל – זרע שמושח שני אנשים שאול ודוד. הוא חזר על ההבדל בין משיחה בקרן שהיא ביטוי למלוכה נצחית ובין משיחה בפך שהיא משיחה זמנית, וכתב: "המשכן קדושתו בבחינת שעה, אהל מועד, משכן זמנא. ואילו בית עולמים קדושתו לדורות, לעולמים. במקביל לכך בחינת משה ובחינת אהרן. בחינת משה היתה לשעה, שהרי לא נמשכה לבניו אחריו, ואילו כהונת אהרן היתה 'לו ולזרעו אחריו' (במדבר כה, יג). שמואל המושח את שאול ודוד, מאחד את מלכות השעה ומלכות הדורות, שקול כנגד משה ואהרן, כהני השעה והדורות".

זו התפילה שאנו מתפללים בתפילת העמידה של יום חול:

את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח, וקרנו תרום בישועתך, כי לישועתך קיוונו כל היום ומצפים לישועה, ברוך אתה ה' מצמיח קרן ישועה.¹⁷

הרב משה אבן מכיר (ספר סדר היום, כוונת שמונה עשרה ברכות) הסביר את הברכה:

ואנו חותמים בה "מצמיח קרן ישועה", רמז לדוד שנמשח בקרן המשחה ומלכותו נמשכה לדור דורים כדכתיב "ודוד עבדי נשיא להם לעולם" (יחזקאל לז, כה).

כך היא התפילה שאנו מתפללים בראש השנה, היום שבו נפקדה חנה אם שמואל:

ובכן תן כבוד לעמך, תהילה ליראיך ותקוה טובה לדורשיך, ופתחון פה למיחלים לך. שמחה לארצך, וששון לעירך, וצמיחת קרן לדוד עבדך, ועריכת נר לבן ישי משיחך במהרה בימינו.

חנה הדגישה את המשיחה באמצעות קרן, שהיא גבוהה ומשמעותית יותר ממשיחה באמצעות פך, כדי לציין את הנצחיות והחוזק של זרע בית דוד שנמשח באמצעות קרן. היא לא ציינה את סוג השמן שנמשחו בו המלכים, שהרי ייתכן שגם שאול המלך נמשח בשמן המשחה. תפילתה היא גם לעתיד לבוא, לימות המשיח.

סיכום

חנה התפללה על חידוש המלוכה בעם ישראל. לפני שהיא הרתה היא ביקשה מהקב"ה שבנה יהיה "זרע אנשים", ולפי האמורא שמואל, בקשתה היא שבנה ימשח שני מלכים – שאול ודוד. שאול כמלך זמני וארעי, שיכין את התשתית למלוכה הנצחית והקבועה של עם ישראל, מלכות בית דוד. לאחר שילדה את שמואל היא התפללה ואמרה: "רמה קרני בה" – ולא רמה פכ". בקשתה הייתה שהמלכים שיימשחו באמצעות קרן, ולא אלו שיימשחו בפך, הם יהיו המרוממים והגבוהים. המשיחה באמצעות קרן היא ביטוי לכח ולעוצמה, בעוד שמשיחה באמצעות פך הוא ביטוי למשהו שביר. דוד ושלמה נמשחו בקרן, ואילו שאול ויהוא נמשחו בפך.

מלבד ההבדלים בסוג הכלי שמושחים בו, יש גם הבדל בסוג השמן שהם נמשחו בו. דוד ושלמה נמשחו בשמן המשחה, ועל יהוא – ולפי חלק מהמפרשים גם על שאול – יצקו שמן אפרסמון. שמן עם ריח חזק ונעים, כדי לבטא שיש בהם ריח של מלוכה, אבל המלוכה הנצחית והקבועה היא מזרע בית דוד. הרמב"ם כתב על סוגי השמנים שמשחו בהם את מלכי בית דוד ואת מלכי ישראל, ולא התייחס כלל לכלים שאיתם משחו. נראה שלפיו אין חובה הלכתית למשוח דוקא בכלים הללו. דברי חנה "רמה קרני בה" הם תפילה ונבואה. היא הדגישה את הכלי שיימשחו באמצעותו את המלכים ולא את השמן שבו הם יימשחו. גם בסוף תפילתה היא חזרה ואמרה: "וירם קרן משיחו". הקרן אינה רק הכלי שבו מושחים, אלא גם ביטוי למעמד ולמקום הקבוע והנצחי של מלכות זרע בית דוד.

¹⁷ בגמרא (יז ע"ב) מוסבר סדר תפילת העמידה. וכך נאמר על הסדר מברכת המינים ואילך: "וכיון שכלו המינים – מתרוממת קרן צדיקים, דכתיב 'וכל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיק' (תהילים עה, יא)... והיכן מתרוממת קרנם? בירושלים, שנאמר 'שאלו שלום ירושלים ישליו אוהביך' (תהילים קכב, ו). וכיון שנבנית ירושלים – בא דוד, שנאמר: 'אחר ישבו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם' (הושע ג, ה)".